

BİZANS TARİH YAZIMINDA ÖRNEK BİR ŞEHİR METHİYESİ: KARDİNAL BESSARION'UN TRABZON'A ÖVGÜ'SÜ*

Zeynep İNAN ALİYAZICIOĞLU**

** Dr, Trabzon, Türkiye,
E-Posta:
zeynepinanaliyazicioglu@gmail.com

Giriş

Antik Çağda ortaya çıkmış bir yazın türü olan *enkomion* 5. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar Bizans tarih yazım geleneğinde özellikle azizler ve cenaze söylemleri için kullanılmıştır. 11. yüzyıldan sonra bu yazın türü yaşayan şahıslara bilhassa imparatorlara ve patriklere hitaben kaleme alınmıştır.¹ Antik Çağda retorik metin yazarları *enkomionu* genellikle iyi ve güzel şeylerin açıklanması şeklinde tanımlamışlardır. 3. yüzyılın sonlarında yaşamış hatip Menander Rhetor, *enkomionların* şehirleri, insanları, başarıları ve sanatları övmek amacıyla yazıldığını belirtmiştir. O, sadece tanrılara yönelik yazılan ilahileri bu yazın türü içinde değerlendirmemiştir. Menander Bizans edebiyatında *enkomionun* en önemli türlerinin *basilikos logos*² ve *prosphetikos logos*³ olduğunu belirtmiştir. Bizans yazınında *enkomion* pratikte retorik bir söylemle bir sanat eserinin betimlenmesi anlamındaki *ekphrasis*den ayrılmıştır. Önemli şahısları övmek amacıyla yazılan *enkomionların* yanı sıra Bizans yazınında sadece azizleri yüceltmeye yönelik

* **Gönderim Tarihi:** 31.01.2017
Kabul Tarihi: 02.06.2017

¹ Hinterberger, 2014: 36.

² *Basilikos logos* bazı özel durumlarda imparatora yönelik yazılan *enkomion* türü yazı çeşitidir. *Basilikos logosta* imparatorun etnik kökeni, fiziksel görünüşü, çocukluğu, alışkanlıkları, savaş ve barış zamanında yaptığı işler ve dört erdemleri (cesaret, dürüstlük, tedbirli ya da ölçülü olma, akliselim olma), hayırseverliği, iyi talihi hakkında bilgi verilir. Kazhdan, Jeffreys, 1991: 267.

³ *Prosphetikos logos* imparatora resmi bir hitaptır. Menander bu tür yazını *enkomion* içinde değerlendirmişse de bu genelleme tam olarak doğru değildir. Bu tür *Basilikos logosta* farkı olarak yöneticinin sadece ideal özelliklerine vurgu yapar. Ancak bu tür söylem de özel durumlar için kullanılmıştır. Kazhdan, Jeffreys, 1991: 1740.

yazılan *hagiografiler* de önemli bir yer tutmaktadır. Şahıs ve şehir betimlemeleri dışında *enkomionlar* düzyazı ve şiirlerde; düğünler, cenazeler, zafer kutlamaları gibi özel durumları da konu edinmiştir.⁴ *Enkomion* terim olarak methiye veya tebrik anlamına gelmektedir. Bir kişiyi veya şehri överek yüceltmek anlamındaki *enkomionlar* 5. yüzyılda Antik Yunan'da düzyazı şeklinde yazılmaya başlanmıştır. *Enkomion* türü yazımın karşıtı olarak bir kişiyi kınamak amacıyla etkileyici bir şekilde kaleme alınan yazılara *psogos* denilmiştir.⁵ Literatürde *enkomion* kelimesinin eş anlamlısı olarak *eulogy* ve *panegyric* terimleri de kullanılmıştır. Bu üç terim arasında ise küçük; ancak önemli ayrımlar vardır. *Eulogy* diğer iki terime göre daha resmi durumlarda ve sadece kişiler için kullanılmıştır. *Panegyric* kişinin karakterini ön plana çıkararak süslü bir anlatım sergileyen yazım türüdür. *Enkomion* ise kişilerin yanında olaylarla da ilgilenmiştir; fakat bu olaylar daima insanoğlunun hareketleri sonucunda ortaya çıkmış olmalıdır. Ayrıca *Panagyric* halka açık, *enkomion* sıcak ve samimi, *eulogy* ise etkili ve güzel bir anlatım sergilemelidir.⁶

Bizans tarih yazımında tasvir edici ve methedici bir anlatım biçimi olan *enkomionların* şahısları anlatmaya yönelik olduğu gibi sadece olumlu yönlerini vurgulamak amacıyla şehirleri de betimleyen örnekleri mevcuttur. Menander Rhetor şehir *enkomionlarını* tanımlarken onların iki bölümden oluştuğunu belirtmiştir. Ona göre birinci kısım genel olarak şehrin fiziki yapısına, iklimine, betimlenen şehrin komşularına, heykeller, ibadethaneler, su kemerleri, hamamlar gibi mimari yapılarına dair bilgi vermelidir. İkinci kısım ise şehrin yönetim sistemi, politik yapısı hakkında bilgi verirken şehrin edebiyat, bilim, sanat gibi alanlarda yetiştirdiği önemli âlimlere ve şehir sakinlerinin niteliklerine, başarılarına da yer vermelidir.⁷ Yunan edebiyatı ve tarih yazımı pek çok yönüyle Roma yazımını etkilemiştir. Bizans'ta gösterişli bir üslupla yazılan *enkomionlar* birtakım değişimlere uğrayarak kendini Roma literatüründe de göstermiştir. Roma dünyasında şehir methiyesinin

⁴ Jeffreys, Kazhdan, 1991: 700.

⁵ Hornblower, Spawforth, 2012: 505.

⁶ Smith, 1871: 483.

⁷ Saradi, 1995: 38.

ilk örneği 8. yüzyılın ikinci çeyreğinde Milan için verilmiştir. Bu tarihten sonra ortaçağ boyunca Milan, Roma, Verona, Paris, Ulm, Bamberg, Nürenberg gibi pek çok Avrupa şehrine methiyeler yazılmıştır.⁸

6. yüzyıldan sonra şehir hayatında yaşanan krizler Bizans yazınında şehir betimlemelerinin azalmasına yol açmıştır. 10. yüzyıldan sonra şehir yaşamındaki gelişmeler ve Avrupa'da yaşanan hümanizmin etkisiyle şehir methiyelerinin sayısında bir artış yaşanmıştır. İlk olarak Antakya, Beyrut, Trablus, Sur, Narsıra, Kudüs, Beytü'l-lahim gibi kutsal şehirlerin güzelliklerini betimleyen eserler yazılmıştır. Ancak artık bir şehir üzerine methiye yazılmasının tek sebebi şehrin ve şehirde yaşayanların güzelliği değildir. Şehirlerin fethedilmesi veya yağmalanması da *enkomi-onlar* için konu teşkil etmiştir. Örneğin 904'te Selanik'in Araplar tarafından yağmalanmasını John Kaminates işleyerek Selanik şehrinin büyüklüğünü, güzelliğini, savunmasını, deniz ticaretini eserinde anlatmıştır. 1185'te Selanik'in Normanların eline geçmesi üzerine Selanikli Eustathius ve Ioannes Anagnostes birer methiye yazarak şehri pek çok yönüyle yüceltmişlerdir. Bizans literatüründe özellikle Konstantinopolis'i anlatan çok sayıda eser vardır. Bu eserlerin bir kısmı *enkomi-on* türüne aittir. Hatta bunların bir kısmında Konstantinopolis Roma ile karşılaştırılmıştır.

Bizans'ta şehir methiyесinin yani *enkomi-on* türünün en önemli örneklerinden birini Kardinal Bessarion⁹ vermiştir. Bessarion'un *Trabzon'a Övgü'sü* (*Εγκώμιον Τραπεζούς*) şehrin; fiziki yapısını, nehirlerini, ithal ürünlerini, iklimini, bölgede yetiştirilen ürünlerini, evlerini, şehrin kuruluşunu, şehir sakinlerinin başarılarını, politik sistemini, kenar mahal-

⁸ Hyde, 1966: 310.

⁹ Kardinal Bessarion 1403 ila 1408 yılları arasında Trabzon'da doğmuş Ortodoks bir din adamıdır. Gençlik yıllarında eğitim amacıyla Konstantinopolis'e gitmiş, önce diyakoz sonra rahip olmuştur. Rahip olarak gittiği Mora'da Georgios Gemisto Pletho'dan uzun bir süre dersler alarak Yeni Platonculuk akımını benimsemiştir. 1436'da Konstantinopolis'e dönen din adamı 1438/39'da toplanan Ferrara-Floransa Konsiline katılarak Doğu ve Batı Kiliselerinin birleşmesi gerektiğini savunmuştur. Konsilden sonra Konstantinopolis'e döndüğünde birleşme (union) karşıtı din adamları Bessarion'u dışlamışlardır. Karşılaştığı muhalif ortamda daha fazla kalmak istemeyen Bessarion 1440'da Floransa'ya gitmiş, 1443'te de Roma'ya giderek oraya yerleşmiştir. Bessarion Roma'da Katolik olmuş ve önemli mevkilere yükselmiştir. Roma'daki yaşamı boyunca kendini Doğu ve Batı kilisesinin birleşmesi girişimlerine adanmıştır. Ayrıca Anadolu'dan getirdiği klasik eserleri Latinceye tercüme ederek Rönesans kültürüne katkı sağlamıştır. Roma'dayken Bessarion Avrupalı prenslerle görüşerek Türklere karşı bir Haçlı seferinin oluşturulması için büyük çaba harcamıştır. 1472'de öldüğünde ardında Grekçe ve Latince el yazmalarından oluşan zengin bir kütüphane bırakmıştır. Bessarion'un hayatı hakkında daha detaylı bilgi için bk. İnan Aliyazıcıoğlu, 2016: 1345 vd.

lelerini, sarayını, kiliselerini betimlemesi ve methetmesiyle Bizans *enkomion* yazını içinde en tipik örneklerden birini oluşturur.¹⁰ Orta Çağ Trabzon'una dair literatürde ismini zikretmemiz gereken başka önemli çalışmalar da vardır. Bessarion gibi teolog John Eugenikos (1394-1455) da Trabzon üzerine bir methiye yazmıştır ki Bessarion'un Trabzon methiyesi de bu esere benzemektedir. John Eugenikos, Bessarion'un aksine Doğu ve Batı kiliselerinin birleşmesine muhalif bir isimdir. Konstantinopolis'te doğmasına rağmen babasının Trabzonlu olmasından dolayı Trabzon'a karşı özel bir ilgi beslemiştir. Bununla beraber kendisi özellikle Bizans medeniyetinin kalıntılarına ve Bizans şehirlerine ilgi göstermiştir. Bu nedenle Trabzon dışında Korinth, Petrina köyü, Imbros adası ve onun iki şehri üzerine methiye ve 1430'da Selanik'in Türkler tarafından fethi karşında bir ağıt kaleme almıştır. Eugenikos'un Trabzon betimlemesi özellikle şehrin pastoral özelliklerine atıf yapmıştır.¹¹ Eugenikos şehrin sağlam surları sayesinde korunaklı olmasına ve kırsal yerler ile kiliselerinin güzelliklerine de dikkat çekmiştir. Her iki yazar da Komnenoslar döneminde Trabzon'un güzelliklerini yücelterek etkileyici bir üslupla okuyucuya aktarmışlardır.¹²

*Enkomion*lar edebi bir tür olarak Bizans edebi yazını içinde önemli bir yer almışsa da ancak dikkatli kullanıldığı takdirde tarih araştırmaları için nitelikli bir kaynak olabilirler. Selanikli Eustathius'a göre bir *enkomion* sadece 'iyi' şeyleri içermelidir ve 'kötü' şeyleri görmezden gelmelidir. Bu yönüyle *enkomion* ona göre tarihi bilgileri objektif bir anlatımla vermekten uzaktır. Yani o, *enkomion*ları tarihi gerçekliği ifade eden bir eserden ziyade edebi bir çalışma olarak nitelendirmiş ve okuyucuyu bu tarz eserlerin sübjektifliği konusunda uyarmıştır.¹³ Ancak geçmişi okuyucuya ulaştırma noktasında kuşkusuz edebi eserlere de büyük bir sorumluk düştüğünü unutmamak gerekir. Tarihi gerçeklere sadık kalan edebi eserler okuyucuya daima geçmişi ve bugünü birlikte değerlendirme fırsatı vermiştir. Bununla beraber edebi eserin tarihi bilgiyi doğru yansıtması ve bunu yaparken

¹⁰ Saradi, 1995: 45, 46.

¹¹ Akışık, 2011: 9.

¹² Saradi, 1995: 46.

¹³ Kazhdan, 1984: 184, 185.

de sanatsal değerini kaybetmemesi oldukça önemlidir.¹⁴ Edebi bir eser olarak *enkomion*ları, tarih araştırmalarında kullanırken sağlıklı sonuçlara ulaşmak için dönemin kaynaklarıyla karşılaştırılması gerekir. Bessarion ya da Eugenikos'un methiye türündeki eserleri Clavijo, Bordier ve Tournefort'unda detaylı anlatımlarıyla karşılaştırılabilir. Ayrıca Venedik ve Osmanlı arşivlerindeki erken dönem belgeler Trabzon Komnenoslarına dair önemli bilgiler içerdikleri için bu arşivlerdeki dokümanlar *enkomion*ların doğruluğunu tespit etmek için kullanılabilir.¹⁵

Bessarion'un Trabzon'a Övgü'sü

Bessarion *Trabzon'a Övgü'sü* Roma'ya yerleşmeden kısa bir süre önce yazmasına rağmen, eser Roma'da kaleme aldığı çalışmaların özünü oluşturması yönünden önemli bir yer tutmaktadır. Müellif bu eserde Trabzon şehrinin fiziki durumu, tarihi ve politik yapısı hakkında bilgi vermesi yanında eser, Yunan kimliğini sorgulaması yönünden de önemli bilgiler ihtiva eder.¹⁶ Bessarion'un *Enkomion'u* 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Alman tarihçi Jakob Philipp Fallmerayer (1780-1861) tarafından bulunmuş ve bilim dünyasına kazandırılmıştır. Eserin ilk açıklamalı baskısını Yunanca olarak Spyridon Lambros 1916'da yapmıştır. Ardından Odysseas Lampsides, Marciana Kütüphanesindeki el yazmasının tıpkıbasımını 1984'te yayımlamıştır.¹⁷ Lambros ve Lampsides Bessarion'un *Enkomion'u* kaleme aldığı tarih konusunda farklı görüşler ortaya atmışlardır. Lambros'a göre Bessarion eserini Trabzon imparatoru IV. Aleksios Komnenos (1417-1429)'un yönetimi zamanında yazmıştır. Lambros bu iddiasını Trabzon ve Konstantinopolis arasındaki işbirliği dönemine yani Bizans imparatoru VIII. John Paleologos (1425-1448)'un Trabzon imparatoru IV. Aleksios Komnenos'un kızı Maria ile 1428'de evlendiği tarihten sonrası olarak temellendirmiştir. Ayrıca o, Bessarion'un eserini IV. Aleksios Komnenos'un 1429'da ölümünden sonra yazdığını belirtmiştir. Kaba bir tarihlendirmeye Lambros eserin 1426-1429 yılları arasında yazıldı-

¹⁴ Can Emir, 2016: 452-454.

¹⁵ Breyer, Winfield, 2007: 178.

¹⁶ Lamers, 2016: 93.

¹⁷ Lauritzen, 2011: 153.

ğını tahmin etmektedir. Bu dönemde Bessarion yirmili yaşlarının ortasındadır. Lampsides ise metnin 1436 ya da 1437'de yazıldığını iddia etmiştir.¹⁸

Eser toplamda yirmi altı paragraftan oluşmaktadır, ancak bu paragraflar oldukça uzundur. Birden üçüncü paragrafın sonuna kadar bir giriş, dördüncü paragraf kısa bir önsöz beşinci ve yirmi üçüncü paragraf arası Trabzon sakinlerine ve tarihine dair anlatım, yirmi dördüncü paragraftan yirmi altıncı paragrafa kadar sonuç kısmıdır.¹⁹ Eserin girişinde müellif kısaca kendisinden özellikle doğduğu ve eğitim aldığı yerlerden bahsetmiştir.²⁰ Daha sonra Trabzon şehrinin fiziki yapısı hakkında bilgi vermiştir. Şehrin fiziki yapısına dair en detaylı tasvir Komnenosların imparatorluk sarayına aittir. Bununla beraber müellif, şehir içindeki yollar, köprüler, kamu binaları hakkında okuyucuya değerli bilgiler sunmuştur.²¹ *Enkomion*'da Trabzon kalesi, surları, pazarı geniş ölçüde anlatılmıştır. Şehrin ekonomik yaşam merkezi, tüccarların ve zanaatkarların ikamet yerlerini müellif Doğu olarak belirtmiştir. İhraç ve ithal edilen ürünler, Trabzon limanı, ticari işlemler oranı ve limanın genişliği hakkında bilgi verilmiştir. Trabzon şehrinin hinterlandı ve doğal savunma sistemi düşman saldırılarından nasıl korunduğu ve şehrin doğası tasvir edilmiştir.²² Daha sonra Bessarion eseri yazma amacına uygun olarak Yunan kimliği meselesine ağırlık vermiştir. Eser Trabzon'un mukimlerinin nereden geldiği, Trabzon'daki Hellenler ile çevrelerini saran barbarların mücadelesi, Hellen olmanın ideali anlamına gelen *özgürlük* düşüncesi gibi konulara odaklanmıştır.

Bu çalışmada Bessarion'un *Enkomion*'da ortaya attığı iddialar ikincil kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda işlenecektir. Eserin ana konularını irdelemeye geçmeden önce kısaca *Enkomion*'un ana kaynaklarını belirtmekte fayda vardır. Bessarion Herodotos, Plutarkhos, Prokopios gibi tarihçileri; Plato ve Aristoteles gibi filozofları; Homeros ve Pindar gibi şairleri; Demostenes ve Libanios gibi hatipleri eserinde kullanmıştır. Müellif Trabzon sakinlerinin Yu-

¹⁸ Lauritzen, 2011: 154.

¹⁹ <http://www.ehw.gr/asiaminor/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=7404> (17.02.2017)

²⁰ Cyrulski, 2016: 18.

²¹ Bessarion'un Trabzon sarayına ait tasviri için bkznz. Breyer, Winfield, 2007: 185 vd.

²² <http://www.ehw.gr/asiaminor/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=7404> (17.02.2017)

nan karakterine sahip olduğu düşüncesi ve diğer Yunan şehirleri gibi Trabzon'un savunulması gerektiği konusunda özellikle Sokrates'ten etkilenmiştir.²³

Bessarion, *Enkomion*'da Trabzon sakinlerinin atalarının Atinalılar olduğu iddiasını dile getirmiştir ve eserin genelinde bu düşüncesine fazlasıyla yer ayırmıştır. Lamers'e göre *Enkomion*'da Bessarion Trabzon ve antik Hellenler arasında iki yönlü bir bağlantı kurmuştur. İlk olarak etnik açıdan çağının Trabzonlularını antik çağda yaşayan Atinalılara bağlamış, ikinci olarak ise Trabzon'daki Yunanların kültürel öykünme yoluyla atalarının orijinal karakterlerini koruduklarını savunmuştur. Kısaca Bessarion'a göre Trabzonlular hem kan bağı hem de kültürel devamlılık açısından Atinalıların varisleridir. Bessarion, Trabzonluların Atina'dan geldiğini iddia ederek antik Hellenler ile memleketi Trabzon arasında sağlam bir etnik bağ kurmuş, bu bağlantıyla da iftihar etmiştir. *Enkomion*'da müellif "Atinalıların Attika şehri Trabzon'un ilk başlangıcı ve başkentidir. Atinalılar edebiyatın anası ve bu en güzel dilin öğretmenidirler" anlatımıyla Trabzon şehrinin kurucularının Atinalılar olduğunu ve Atinalıların Yunan dili ve edebiyatı içinde nasıl önemli bir yere sahip olduğuna dikkat çekmiştir.²⁴ Bessarion, Trabzon ve Atinalılar arasındaki etnik akrabalık iddiasını kanıtlamak için İyonyalıların Atinalılarla bağlantılı olduğunu belirtmiştir. Ona göre Trabzon, Sinop'un bir kolonisi olarak kurulmuştur. Sinop ise Miletlerin bir kolonisidir ki Miletler de Atina'nın bir kolonisidir. Yani Atina, Milet, Sinop, Trabzon çizgisinde bir bağlantı kurmuştur. Bessarion, bu iddiasını bazı antik Yunan yazarlarına dayandırmıştır. Herodot, Milet'in Attika kralı Codrus'un oğlu tarafından kurulduğunu iddia etmiştir; Ksenophon, Milet'in Sinop'u kurduğunu; Eusebius, Sinopluların Trabzon'u kolonize ettiklerini iddia etmiştir. Böylece Bessarion, antik kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda Trabzonlular ve Atinalılar arasında doğrudan etnik bir bağı olduğunu savunmuştur.²⁵

Bessarion'un ikinci iddiası Atina ve Trabzon arasındaki kesintisiz kültür ilişkisi açıkçası daha karmaşık

²³ Cyrulski, 2016: 64; <http://www.ehw.gr/asiaminor/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=7404> (17.02.2017)

²⁴ Lamers, 2016: 97, 98; Lauritzen, 2011: 155.

²⁵ Lamers, 2016: 98.

bir konudur. İki şehir arasındaki bağlantıyı göstermek için Bessarion, *Enkomion*'da birçok kez Trabzon'da yaşayanların atalarının kültürel mirasını dikkatlice koruduklarını iddia etmiştir. Bu iddiasını müellif, Anadolu'daki diğer barbar halkların geri püskürtülmesine ve Trabzonluların yabancı hâkimiyeti karşısında bağımsızlıklarını sürekli olarak savunmalarına dayandırmıştır. Bessarion'a göre Sinoplular ve Trabzonlular Anadolu'da barbarların arasında yaşamalarına rağmen barbarları görmezden gelmişler ve onlarla alay etmişlerdir. Böylece Trabzonlular, atalarının Hellen doğasına yani barbar tiranlığına karşı sürekli bir direnç sağlamışlardır. Bessarion'un bilhassa Miletlileri değerlendirmesinde İyon isyanını (MÖ 499) kastederek onların bağımsızlık aşkının altını çizmiştir ve Miletlilerin öngörü ve akıllarıyla birlikte cesaret ve ihtişamlarını da övmüştür. Bessarion'a göre bu nitelikler onların şehrini "Atinalıların kıymetlisi" yapmış ve Milet'in kolonisi Sinop sayesinde Trabzon, Atinalıların "Hellen ruhunu" devralmış hatta onu mükemmelleştirmiştir. Bu noktada Bessarion'un eleştirisi Heraclides Ponticus'un "daima barbarlarla birlikte yaşadıkları gerçeğinden dolayı İyonyalıların büyük halk yığınları değişmişti" iddiasına karşı olduğu da söylenebilir.²⁶

Kardinal Bessarion'un *Enkomion*'da üzerinde en fazla durduğu konulardan biri de kuşkusuz özgürlük temasıdır. *Enkomion*'un ilk kısmında müellif Atinalıların Anadolu'da kurmuş olduğu bağımsız şehirleri anlatırken bu erken yerleşimlerin antik Yunanlar ile Anadolu'nun barbarlarını karşı karşıya getirdiğini dile getirmiştir. Bessarion, "Trabzonluların kendi dillerini [Grekçe] kullanmaya devam etmeleri, bağımsızlıklarıyla övünmeleri ve hak eşitliğinin peşinde koşmalarıyla barbarlar arasında yalnız yaşadıklarını" belirtmiştir. Bu alıntıda müellif antik Yunanların sayı itibarıyla Trabzon'da az olmalarından dolayı barbar saldırılarına karşı hem fiziksel hem de psikolojik açıdan pek çok zorluk çektiklerini ancak bu zorluklara rağmen esir edilmeden bağımsızlıklarını koruduklarını överek dile getirmiştir. Ona göre barbar saldırıları zamanında dahi Atinalılar [Trabzonlular] daima paha biçilmez eserler vermişlerdir. Miletliler ve Sinoplular barbarların arasında yaşa-

²⁶ Lamers, 2016: 98, 99.

malarına rağmen onlara aldırmadan kendi karakterlerini koruyabilen halklardır. Müellife göre bu halklar mümkün olduğunca özgürlüklerini savunmak için buldukları dünyanın despotizmine karşı hareket etmişlerdir. Bessarion, Yunanların değerli asil karakterlerinden bir nebze olsun vazgeçmediklerini ve de atalarının onurunu kirletmediklerini *Enkomion*'da vurgulamıştır. Ona göre Yunanlar, barbarları doğal düşmanları olarak görmüşler ve kendilerini özgürlük aşkıyla yaşayan model ve örnek bir halk olarak sergilemişlerdir.²⁷

Barbar terimi Bessarion'un eseri içinde rehber bir motif niteliğindedir. Ona göre barbar Yunanca konuşmayan, Romalı ya da Hellen olmayan anlamına gelir.²⁸ Akışık, Bessarion'un özgürlük anlayışını Hellen soyunun medenileşmiş halkı ile barbarlar arasındaki çatışmanın diyalektik bir süreci olarak tanımlamıştır.²⁹ Lamers ise Bessarion'un Trabzon tarihini Hellenizm ve barbarlık arasındaki Herodot savaşlarının ayrılmaz bir parçası olarak yorumlamıştır. Trabzonlular barbarların despotizmine direnmeye devam ederek ve Roma İmparatorluğu'ndan ziyade klasik Yunan şehrinin ideolojik inancını temsil eden bağımsızlığı savunarak doğal korunakları olan şehirlerinde Atinalı atalarının ruhunu sonsuza kadar ebedileştirmişlerdir. Kısacası Bessarion, *Enkomion*'da etnik açıdan ve özgürlüğün peşinde koşmalarından dolayı Trabzonlular ile şanlı ataları Atinalılar arasından doğrudan bir bağ kurmuştur.³⁰

Bessarion'a göre Hellenler daima "barbarlığa" ve "esarete" karşı koymuşlar ve etraflarının barbar kabileler tarafından sarılmalarına rağmen dilleri ile geleneklerini korumuşlardır. O, kütüphane projesi sayesinde Trabzonlu atalarını yücelten değerlerin devam etmesine yardımcı olmuştur. Yunan literatürüne sahip çıkarak Bessarion aynı zamanda onların atalarının "bilgeliğini" ve "davranış biçimlerini" de korumuştur ki bu hususlar ruhsal özgürlüğün önemli parçalarıdır. Bunu yaparak bağımsızlığın savunulması ve barbarlık ile esarete karşı mücadeleyle Atinalı geleneğini devam ettirmiştir. Bessarion, sadece Batı'da hayatını geçiren Bizanslılara yardım etmemiştir aynı zamanda Yunanlıların gelecek nesilleri

²⁷ Lamers, 2016: 99; Akışık, 2011: 12.

²⁸ Cyrulski, 2016: 133.

²⁹ Akışık, 2011: 12.

³⁰ Lamers, 2016: 99.

için Yunanca öğreniminin muhafaza edilmesine de yardımcı olmuştur. Ondan önce ve sonra hiçbir Bizanslı mülteci Avrupa'ya onun taşıdığı kütüphaneyi taşıyamamıştır.³¹

Akışık'a göre Bessarion yabancı bir yönetimden ayrı olma anlamında tanımladığı özgürlüğü klasik bir bakış açısıyla Trabzon şehrine atfederek şehrin en önemli niteliği olduğunu belirtmiştir. Bessarion, Trabzon şehrinin vatandaşlarının bireysel özgürlükleri sebebiyle bağımsız olarak tanımlamamıştır. O, şehir (yönetici yapı) ile vatandaşları arasında herhangi bir politik ortaklıktan bahsetmemiştir. Ona göre şehir bağımsızdır çünkü ilahi bir güçle kurulmuş ve Hellen olarak orijinal kuruluşunu devam ettirmiştir. Kısacası Bessarion eserinde sürükleyici bir anlatımla Trabzon şehrinin ilk kuruluşuna sadık kalınarak zaman içinde değişmeden kaldığının altını çizmiştir. Bu iddiasını ise “şehir sanki dün ya da dününden önceki gün kurulmuştur” sözleriyle vurgulamıştır.³²

Bessarion'un Hellen toplumuna bakış açısı akıl hocası Plethon'unkinden farklıdır. Plethon, Yunan başarısının doruk noktası olarak antik Spartalıları Atinalılara tercih etmiştir. Ayrıca Yunan kültürünün kalbi olarak Mora Yarımadası'nın önemine vurgu yapmıştır. Buna karşılık Bessarion Yunan başarısının en yüksek noktasına Atinalılar sayesinde ulaştığını iddia etmiş ve onların yaşattıkları kozmopolit ve deniz kültürünü övmüştür. Ona göre Trabzon'u da bu yüksek meziyetlere sahip Atinalılar kurmuştur. Plethon, Yunan başarısını yerleşik hayata, Bessarion ise Hellenlerin deniz aşırı göçlerine, ticaret ve barbarlar arasında fiziksel olarak hayatta kalma kabiliyetiyle kültürel devamlılıklarına bağlamıştır. Lamers, Plethon'un Spartalıları, Bessarion'un ise Atinalıları Yunan başarısının efsanesi olarak görmelerinin nedenini her ikisinin de eserlerini farklı kesimlere ve farklı kapsamlarda yazmasına bağlamıştır. Bessarion Trabzonluların özgürlüklerini devam ettirmeleri için onları cesaretlendirmek adına *Enkomion*'u yazmıştır. Aksine Plethon Mora Yarımadası'nın durumunu geliştirmek için somut tavsiyelerle dolu bir eser yazmıştır. Ancak Bessarion daha

³¹ Lamers, 2016: 111.

³² Akışık, 2011: 11, 12.

sonra Mora despotuna yazdığı bir mektupta hocasının görüşünü yani Atinalıları değil de Spartalıları ideal olarak göstermesi ilginçtir. Bessarion'un düşüncelerindeki bu çelişki onun zaman ve dönemin şartlarına göre yazmasıyla alakalıdır. Ayrıca *enkomion*lar sübjektif bilgiler içerdikleri için bir tarih metni olarak daima dikkatli okunmalıdır. Farklı durumlara göre Bessarion ve Plethon kendi yerel bakış açılarından cevaplar, çözümler ve modeller üretmelerine rağmen her ikisinin bulunduğu ortak nokta gelecek için Romalıların yerine antik Yunanlara yönelmeleridir.³³

Klasik Yunan geleneğinde özgürlük esaretin zıt anlamı olarak kullanılmıştır. Bu esaret dışarıdan bir kişinin hâkimiyeti olarak algılanabilir. Bessarion da eserinde özgürlük anlayışını iki şekilde tanımlamıştır. İlk olarak düşünce yani zihin veya ruh özgürlüğü; ikinci olarak ise beden ya da fiziksel özgürlük. Bessarion'a göre ruhun veya düşüncenin özgürlüğü fiziksel özgürlüğün çok daha üzerindedir. Çünkü ona göre düşünce özgürlüğü olmaksızın fiziksel bağımsızlık parçalanır ve bir anlam ifade etmez. Bessarion fiziksel özgürlük düşüncesiyle de politik özerkliğe işaret etmiştir. Trabzonluların Roma hâkimiyeti döneminde ruh ya da düşünce özgürlüklerini koruduklarını bunun en önemli göstergesinin de Yunan dilini ve geleneklerini muhafaza etmiş olmaları olarak belirtmiştir. Bessariona'a göre Trabzon'da mutlak politik otorite olmaksızın dahi kültürel ve ruhsal özgürlüğün korunması Hellen bağımsızlık aşkının ve sürekliliğinin en övgüye layık özelliğidir.³⁴

Bessarion, *Enkomion*'da her ne kadar Hellen özgürlüğüne vurgu yapmışsa da Romalıların nihayetinde Yunanları kendi dünya imparatorluklarının bir parçası haline getirdikleri gerçeğini görmezden gelmemiştir. Bu yabancı hâkimiyete direncin ve bağımsızlığın korunmasının *Enkomion*'da hikâye edilmesi açık bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktada Bessarion'un, Manuel Chrysoloras'ın aksine Hellenler için Roma mirası iddiasında bulunmadığını belirtmekte fayda vardır. Theodore Gazes ve Constantine Lascaris gibi o da Romalıların gelişini Yunan işlerine yabancı bir ihlal olarak yorumlamıştır. Bessa-

³³ Lamers, 2016: 100; Lauritzen, 2011: 157.

³⁴ Lamers, 2016: 108.

rion Trabzon'da Roma hâkimiyeti dönemini, Hellenlerin yabancı hâkimiyet altında bağımsızlıklarını başarıyla koruyabilmeleri yönünden olumlu bir süreç olarak değerlendirmiştir. *Enkomion*'un bir methiye olarak yazıldığı göz önüne alındığında Bessarion'un, Romalıların gelişini ve yönetimini bölge için pozitif bir gelişme olarak görmesi yadsınamaz. O Pontus krallığının Roma'ya yenilgisini Hellenlerin tamamen boyun eğdirilmesi olarak resmetmemiş, eserinde Romalıları dostane bir halk olarak sunmuştur. Onları gerçekten Hellen sever olarak görmüş ve diğer Yunan olamayanlardan daha iyi Yunanca konuşmalarını da övmüştür.³⁵ Bessarion'a göre asil bir halk olan Romalılar Hellenlerin küçük kardeşleridir.³⁶

Bessarion, *Enkomion*'da Romalıları olumlu imgelerle betimlemişse de dogmatik meselelerde Hellenleri ve Latinleri iki karşıt taraf olarak sunmuştur. Hellen terimini de Doğu Roma İmparatorluğu'nun Ortodoksluğu olarak tanımlamıştır. Ona göre bir kişi aynı zamanda hem Hellen hem de Ortodoks olabilir.³⁷ Akışık'a göre, *Enkomion*'da da müellif Trabzonlu yani Hellen kimliğini Romalı kimliğinden ayırarak tahayyül etmiştir. Ona göre Roma hâkimiyeti döneminde özü itibarıyla şehirde bir Hellen varlığı vardır. Romalılar Trabzon'da sadece politik yönetimi ele almışlardır. Trabzon'daki Hellen mirasına Bessarion'un vurgusu Panaretos'un kroniğine bir tepki niteliğindedir. Panaretos Trabzon İmparatorluğu'nun mukimlerini "Romalı" olarak tanımlamıştır ve kroniğinde "Hellen" terimini hiçbir şekilde kullanmamıştır. Panaretos'un bu tercihi yapmasının nedeni Trabzon İmparatorluğu'nu kuran Büyük Komnenosları Konstantinopolis'teki Komnenoslarla birleştirme çabasından kaynaklanmaktadır. Akışık, Bessarion'un Hellen mirasına vurgu yapmasını onun Mistra ekolüne bağlantısıyla açıklamıştır. Mistra ekolünden 15. yüzyıl tarihçilerinden Laonikos Chalkokondyles Bizans'ın Roma kimliği iddiasından vazgeçerek Yunanca yazan tek tarihçidir. Chalkokondyles mütemadiyen ve sistemli olarak Bizanslıları Hellenler olarak betimlemiş ve Roma tabiriyle Batı'yı kastetmiştir.³⁸ Trabzonlu kimliğini Romalılarla bağ-

³⁵ Lamers, 2016: 101, 102.

³⁶ Cyrulski, 2016: 124.

³⁷ Steiris, 2016: 191.

³⁸ Akışık, 2011: 13.

daştırmayan Bessarion *Enkomion*'da yine de Romalıları iyi huylu insanlar olarak resmetmiştir. Türkleri ise problem olarak gördüğünü belirtmiştir. Roma İmparatorluğu'ndaki Trabzonluların aksine Osmanlı yönetimi altındaki Hellenlerin akıl ve bilgeliliğin son kalıntılarını da kaybettiklerini belirtmiştir. Bessarion'un Hellenler üzerinde yönetimde olan Romalılar ve Türkler arasında böyle bir ayırım yapmasının nedeni onun yöneticilere, hükümetlere ve Türklerin doğasına bakış açısıyla açıklanabilir. Türkler, ona göre son derece barbar bir halktır.³⁹

Bessarion, Anadolu'da 1071'de Selçuklular karşısında Bizans'ın büyük bir yenilgiye uğramasını ve Anadolu'nun Türkleşmesini bir barbar saldırısı olarak görmüştür. O, *Enkomion*'da sadece Trabzon'a övgüler yağdırmamıştır. Aynı zamanda Büyük Komnenos hanedanını da övmüştür. Bizans imparatoru I. Komnenos Aleksios ile Trabzon İmparatorluğu'nun kurucusu I. Büyük Komnenos Aleksios'u retorik bir üslupla karşılaştırarak Trabzon imparatorunun değerini hem prestijli Komnenos hanedanından gelmesi yönüyle hem de başarılı bir şekilde devlet kuruculuğu yapması yönüyle okuyucuya göstermeye çalışmıştır. Büyük Komnenos hanedanı zamanında "bir başkası tarafından esir edilmektense Trabzon'un diğerlerini esaret altına almasını" ve sınırlarını genişletmesini övmüştür. Bessarion eserinde Konstantinopolis pahasına Trabzon ve Büyük Komnenosları övmüştür. *Enkomion*'da Konstantinopolis'i antik ismi Byzantion ile betimlemiştir. Plethon ve Chalkokondyles de benzer kullanımı yapmıştır. Aynı zamanda Bessarion, Konstantinopolis'i ikinci Roma olarak tanımlamıştır. *Enkomion*'da Trabzon'u Roma yönetiminin son kalesi olarak yorumlamıştır.⁴⁰ Bessarion, Komnenos hanedanını Bizans İmparatorluğu'nun gerçek kurtarıcısı olarak görmüştür.⁴¹

Bessarion, Trabzon'u pek çok diğer şehirden şu sözlerle ayırmıştır: "orada ondan önce hiçbir şey yokken şehrimiz var oldu. Var olurken helak olmadı, tüm diğer şehirlerle ortak olarak evvelki mevcudiyetini korudu, helak olmadı."⁴² Burada Bessarion'un vurgulamak istediği nokta pek çok Yunan şehrinin

³⁹ Lamers, 2016: 109, 110.

⁴⁰ Akışık, 2011: 14.

⁴¹ Cyrulski, 2016: 93.

⁴² Akışık, 2011: 11.

farklı zamanlarda istila edilmesine rağmen Trabzon'un hiçbir zaman istila edilerek yok edilemediğidir. Bessarion'a göre atalarının cesur ruhunu taşıyan Trabzonluların yenilmezliği ve cesareti sayesinde şehir daima korunmuştur. Ancak müellif eserinde Türklere dikkat çekerek şehre iki barbar saldırısının olduğunu da bahsetmiştir. *Enkomion*'daki ilk kayıta 1341'de Trabzon'a saldırıldığı, şehrin yakıldığı ve düşmanların geri çekildiği; ikinci kayıta ise 1219'da Konya sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in önderliğinde düşman ordusunun yok edildiği ve önemli generallerin yakalandığı kaydedilmiştir.⁴³ Bessarion Türklerin Trabzon'a iki saldırısını eserinde dile getirmiştir. Ancak kaynaklar Selçuklu Türklerinin pek çok kez Trabzon'u tehdit ettiği ve şehre saldırdıkları konusunda hemfikirdir. Bessarion'un burada tüm tehditleri dile getirmemesinin nedeni halka Türk tehlikesine karşı cesaret verme isteğinden kaynaklanmıştır.

Sonuç

Bessarion, 1453'te Konstantinopolis'in, 1460'ta Mistra'nın ve 1461'de Trabzon'un Osmanlı Türklerinin eline geçmesi gibi büyük tarihî hadiselerin gerçekleştiği bir döneme tanıklık etmiştir. Doğu'da Osmanlı Türklerinin bu amansız ilerleyişi, Bizans'ı ve Avrupa'yı tehdit edişi Bessarion'un eserlerinde önemli bir konu hâline gelmiştir. O, Roma'ya yerleştikten sonra bir taraftan Bizans'ın kültürel mirasını toparlamaya ve korumaya çalışmış diğer taraftan Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde Doğu'da yükselen Türk tehdidine karşı destek bulmak için politik girişimlerde bulunmuştur. Politik girişimlerinin amacı ise Doğu'ya, Osmanlı Türklerine karşı büyük bir Haçlı seferinin düzenlenmesidir. Batılı prensleri Haçlı seferi konusunda ikna etmek için 1470 yılında *Epistolae et Orationes contra Turcos (Türklere Karşı Hristiyan Prenslere Nutuklar ve Mektuplar)* adlı bir eser kaleme almıştır. Eserde Türk tehdidini bertaraf etmek için tüm Hristiyanların *kâfir* Türklere yönelik bir Haçlı seferi düzenlemesi gerektiği düşüncesi işlenmiştir. Bessarion'un *Trabzon'a Övgü* adlı çalışmasının ortaya çıkış noktası da Doğu'daki Türk tehlikesidir. Daha Trabzon hatta Konstantinopolis düşmeden Bessarion Trabzonluları cesaretlendirmek ama-

⁴³ Lampsides, : 15; 2016: 95, 111.

cıyla bir *enkomion* yazmaya karar vermiştir. *Enkomion*'u bir yöneticiye ya da küçük bir kesime değil Trabzon halkına hitaben kaleme almıştır. Eserin ana düşüncesi Hellenlerin asil ataları gibi özgürlüğe düşkün doğaları gereği Osmanlı saldırıları karşısında direnmeleri gerekliliğidir. Çünkü ona göre, Hellenler Antik Çağdan beri barbarlarla mücadele ederek özgür ruhlarını korumuşlardır. Ona göre bu mücadele sadece savaş meydanlarında geçmemiş, Hellenlerin dillerini, gelenek göreneklerini, medeniyetlerini korumaları anlamında da gelişmiştir.

KAYNAKÇA

Akışık, A. (2011), "Praising a City: Nicaea, Trebizond, and Thessalonike", *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Vol. 36, 1-25.

Can Emir, B. (2016), "Reading History From Literature: July 1941", *Cultural and Religious Studies*, Volume 4, Number 7, 452-458.

Cyrulski, M. (2016), *Myśl Historiograficzna W Enkomion Trapezuntu Kardynała Bessariona*, Łódź (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Hinterberger, M. (2014), "Byzantine Hagiography and its Literary Genres: Some Critical Observations", (Ed.) Stephanos Efthymiadis, *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography: Volume III: Genres and Contexts*, Farnham, Burlington: Ashgate.

Hornblower, S. and Spawforth, A. (Eds.), (2012), *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford University Press.

<http://www.ehw.gr/asiaminor/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=7404> (17.02.2017).

Hyde, J. K. (1966), "Medieval Descriptions of Cities", *Bulletin of the John Rylands Library*, 48/2, 1966, 308-340.

İnan Aliyazıcıoğlu, Z. (2016), "Trabzonlu Kardinal Bessarion (1403/8-1472) ve Rönesans Kültürüne Katkıları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu, (8-10 Ekim 2015), Bildiriler Kitabı 1. Cilt*, İstanbul 2016, 1345-1351.

Jeffreys, Elizabeth M. ve Alexander Kazhdan (1991), “Enkomion”, (Ed.) Alexander P. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium, Volume 1*, New York, Oxford: Oxford Universtiy Press.

Jeffreys, Elizabeth M. ve Alexander Kazhdan (1991), “Basilikos Logos”, (Ed.) Alexander P. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium, Volume 1*, New York, Oxford: Oxford Universtiy Press.

Jeffreys, Elizabeth M. ve Alexander Kazhdan (1991), “Prosphonetikos Logos”, (Ed.) Alexander P. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium, Volume 3*, New York, Oxford: Oxford Universtiy Press.

Kazhdan, A. (1984), *Studies on Byzantine Literature of the Eleventh&Twelfth Centuries*, Cambridge, Cambridge University Press.

Lamers, H. (2016), *Greece Reinvented: Transformations of Byzantine Hellenism Renaissance Italy*, Leiden, Boston: Brill.

Lampsides, U. (1935), “Zu Bessarions Lobrede auf Trapezunt”, *Byzantinische Zeitschrift*, 35/1, 15-17.

Lauritzen, F. (2011), “Bessarion’s Political Thought: The Encomium to Trebizond”, *Bulgaria Mediaevalis*, Vol. 2, 153-158.

Saradi, H. (1995), “The Kallos of the Byzantine City: The Development of a Rhetorical Topos and Historical Reality”, *Gesta*, Vol. 34, No. 1, 37-56.

Smith, C. J. (1871), “Panegyric, Encomium, Eulogy”, *Synonyms Discriminated: A Complete Catalogue of Synonymous Word in the English Language with Descriptions of Their Various Shades of Meaning and Illustrations of Their Usages and Specialities*, London: Bell&Daldy, York Street, Covent Garden.

Steiris, G. (2016) “Byzantine Philosophers of the 15th Century on Identity and Otherness”, (Eds.) G. Steiris ve diğ., *The Problem of Modern Greek Identity: From the Ecumene to the Nation-State*, Cambridge Scholars Publishing, 173-199.

BİZANS TARİH YAZIMINDA ÖRNEK BİR ŞEHİR METHİYESİ: KARDİNAL BESSARION'UN TRABZON'A ÖVGÜSÜ

Özet: Kardinal Bessarion (1403/8-1472) Trabzon'da doğmuş, Konstantinopolis'te eğitim alarak rahip olmuş bir din adamıdır. 1440 yılında İtalya'ya yerleşen Bessarion, Katolik Kilisesine hizmet ederek önemli mevkilere yükselmiştir. Ölümünden kısa bir süre öce Venedik şehir kütüphanesine zengin bir kütüphane bırakmıştır. Bu çalışmada Kardinal Bessarion'un hayatına yer vermeden eserleri arasında önemli bir yere sahip olan *Trabzon'a Övgü* (*Εγκώμιον Τραπεζούς*) adlı çalışmasının incelenmesi amaçlanmaktadır. Öncelikle Bizans tarih yazımında methiye türü eserlere ve şehir methiyelerine dair kısaca bilgi verildikten sonra Bessarion'un kaleme aldığı eserin yazım aşaması, fiziksel yapısı, baskıları ve tercümelere hakkında genel bilgi verilecektir. Daha sonra ise eserin içeriği değerlendirilecektir. Bu değerlendirme yapılırken eserin ana düşüncesi (eser Osmanlı Türklerinin Trabzon şehrini tehdit etmesi karşısında Bessarion'un Bizanslıların bağımsızlık, insan severlik gibi karakteristik özelliklerine vurgu yaparak onları motive etmeyi amaçlamıştır. Bu motivasyonu yapmak için ise Bizanslıların ataları antik Grekleri örnek seçmiştir), dili, yazım stili, müellifin eseri yazarken kullandığı kaynaklar ve eserin kapsamı (Trabzon şehrinin iklim şartları, fiziki ve coğrafi yapısı, bölge ticareti için önemi gibi konuları içermektedir) hakkında bilgi verilecektir. Son olarak ise bu eserin Orta Çağ Trabzon tarihinin incelenmesi hususunda önemi değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kardinal Bessarion, Trabzon, Enkomion, Tarih yazımı

AN EXAMPLE OF CITY ENCOMION IN BYZANTINE HISTORIOGRAPHY: CARDINAL BESSARION'S ENCOMION TO TREBIZOND

Abstract: Cardinal Bessarion (1403/8-1472) was a priest who was born in Trebizond and educated in Constantinople. Bessarion, who settled in Italy in 1440, served the Catholic Church and rose to important positions. Shortly before his death, he left a rich library in the Venice city library. In this study, it is aimed to examine the work, which called *Encomion to Trebizond* (*Εγκώμιον Τραπεζούς*) by Bessarion. First of all it will be given briefly information about the work of the type of encomion in the Byzantine historiography, and after that mentioned about the writing phase, physical structure, pressures and translations of Bessarion's work. Then the content of the work will be evaluated. While making this assessment, it will be given information about the main idea of the work (Bessarion was to motivate Greeks by emphasizing the characteristic features of them like independence, human likeness etc. in the face of the Ottoman Turks threatening the city of Trebizond. He chose the ancient Greeks as examples

to motivate them) and the language, discourse style, sources used by the author as well as the scope of the work (including the climatic conditions, physical and geographical structure and the importance of regional trade of the city of Trebizond). Finally, Bessarion's work will be tried to evaluate in terms of medieval history of Trebizond.

Key Words: Cardinal Bessarion, Trebizond, Encomion, Historiography